

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

---

TARTALOM

Somlyó György: A Weöres-levelek • 375

Kovács András Ferenc: Kavafisz-átiratok

A poszeidóniaiak • 392

Hazatérés Hellaszból • 393

Janisz sírja • 395

Ötvösmunka • 395

Térey János: A gyönyörű gyár • 396

Ferencz Győző: Süt a nap • 397

Kihűlt salak • 398

Denis Diderot: Beszélgetések „A törvénytelen fiú”-ról (II)
(*Lőrinszky Ildikó fordítása*) • 398

Ludassy Mária: Nyelv és rend (De Bonald nyelvelmélete –
a tradicionalista politikai filozófia
paradigmája) • 417

Szabó T. Anna: Sötét • 434

Horváth Elemér: egy velencei kurtizán emlékére • 439
daphne • 439

asszony a karosszékekben • 440

Bikácsy Gergely: Róma, nyílt város • 440

Kőríz Imre: Használati utasítás • 459

Rekviem • 461

Halasi Zoltán: Psalmus • 463

Elemi formák • 464

Greccó Krisztián: Csöndben elfolyik egy törökkakas
vagy egy nádiposzáta vére • 464

Csengery Kristóf: Előtte, közben, utána • 476
Álomittasan • 476

- Fischer Mária:* Direkt és hagyományos • 477
Máskéle változat • 477
- Gerevich András:* Tragédia • 478
Interjú • 478
- Szentkuthy Miklós:* [Aldous Huxleyről, kétszer] (*Közzéteszi Tompa Mária*) • 479
- Vladimir Nabokov:* Életből vett eset (*Bratka László fordítása*) • 486

FIGYELŐ

- Bácskai Tamás:* Bolyai János „Péztan”-áról (Bolyai János marosvásárhelyi kéziratai I.) • 491
- Báthori Csaba:* Túl a csodákon (Fischer Mária: Álomház) • 494
„Tartozom nektek magammal”
(Jónás Tamás: Ő) • 497
- Ébli Gábor:* A múzeum mint társadalmi lelkiismeret (György Péter: Az eltörölt hely – a Múzeum. A múzeumok átváltozása a hálózati kultúra korában) • 502
- Fogarassy Miklós:* Könczöl Csaba (1947–2004) • 506

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Somlyó György

A WEÖRES-LEVELEK

Praemissis premittendis

Kezdeni nehéz. De mindig el kell kezdeni, hogy (minél előbb) be lehessen fejezni. Hiszen nem rólam szól a kotta. És mégis. Ezek a levelek az én életem és pályám részei is, akárcsak azéi, aki írta őket. (A levelezés másik oldala, egyetlen tétel kivételével, eddig nem bukkant fel.) Méghozzá emez életnek és főként pályának legeslegkezdetén, amely egyben legválságosabb ideje is volt. Pedig, ahogy kezdtem, *kezdeni nehéz*, mindig nehéz, de kivált annak a törvényekben is lefektetett és a társadalom (a választott „pálya”) köreiben is gomolygó, nemcsak a pályát, hanem pusztá egzisztenciáját is közvetlenül érintő diszkriminációval fogadott tizennyolc éves ifjúnak, aki saját összekuporított pénzecskején kinyomtatta első verseskötetét, A KOR ELLEN merész címével, és vajmi kevés reménye lehetett arra, hogy valaha *még egy* könyvet is kiadhatna a kezéből.

Kezdeni mindig nehéz. De kezdeni akkor, nekem, kezdeni inkább csak annyi volt, mint (ha lehet, valahogy tisztességgel) már be is fejezni. A negatív diszkrimináció más oldalról pozitív diszkriminációt gerjeszt. S mindkettő megnehezíti bármily művészi pályára lépés amúgy is megannyi nehézségét. Hogyan is kezdhet magyar költő lenni az a fiatalember, akit a hivatalos Magyarország éppen minden állampolgári jogától, köztük a letett érettségi utáni továbbtanulásától is megfosztja, s mi több, a kirekesztő törvényeken túl a legbenső adottságát, anyanyelvének és szellemiségének legitimációját is eleve megtagadja tőle? Csak úgy, hogy intézményeken, elrabolt jogokon túl és törvények fölött és alatt, ott forrong a szellem szolidaritása is (amíg lehet). Amely az elzárt ajtókat talán túl tágra is nyitotta előtte.

Ha nem várhattam is, hogy az egyetem befogad, még gimnazista koromban beléphettem a nagybeteg Babits Mihály (magam számára nem is másba, mint) „szentély”-ébe, bár gyaníhattam, hogy azért is, mert apám hirtelen korai halálakor Babitsban megrezsent valami kis sajnálat, amiért a *Nyugat* szerkesztőjeként és a Baumgarten-díj kurátoraként a *más alkatú* költőtárs iránt vajmi kevés jóindulatot tanúsított. Gyakran ülhettem Szabó Lőrinc Centrál kávéházi asztalánál, remegőn nézve, ahogy legújabb zsenge kéziratom fölé hajol, s egy ilyen alkalommal egyszerre csak váratlanul, minden köszönés nélkül ezzel a költői belépővel toppant elibénk Erdélyi József: „A nagysas tanítja a kissast!”, amire Lőrinc gondolkodás nélkül kijött a nagyadual: „Gyere csak, te királysas!”¹ Aki máris maga elé tette kéziratomat, és elkezdte bírálgatni a gyöngye kis produkciót – egészen másként, mint Lőrinc –, már csak azért is, hogy borsot törjön a barát, de egyben rivális orra alá. Mindamiben számomra az volt a borzongató, hogy azt kellett éreznem, itt vagyok, és mégsem vagyok itt, *csak* véletlenül, apám halálának árán, mintegy illegálisan tartózkodom e mesterek között, akiket régóta csodálok, miközben tudom, hogy mindketten épp mostanában iratkoztak föl a világháborút és tömeggyilkosságot gerjesztő nácibarátok listájára. Szabó Lőrinc ez időtt érkezett haza Berlinből, Hitler dicsőségét zengő riportjával a tarsolyában. Még feldolgoz-

¹ Lásd Erdélyi József: *AZ UTOLSÓ KIRÁLYSAS*, 1928.

hatatlanabb volt számomra Erdélyi, aki csaknem ugyanazon napon publikálta az egyik harcos nyilas lapban a SOLYMOSI ESZTER VÉRE című, gyűlöletet szító versét, és máshol azt a másik verset, amely „*Somlyó Zoltán sírjára*” íródott, a BOSSZÚ-t, amelyben, ha nem is e világi, de „*mennyei Nobel-díjjal*” kecsgetteti az életében még Baumgarten-díjat sem érdemelt halottat. Hadd idézzek néhány strófát ebből a tudomásom szerint csak egyetlenegyszer publikált költeményből, amely megtestesült abszurdum volt a költő *másik* szerzeménye mellé képzelve – nekem mégis „természetesnek” kellett látszania, hiszen régóta tudtam, hogy Erdélyi Erdély mélyeiből, Újbátorpusztáról Budapestre érkezvén, egyenesen a New York kávéházba sietett Somlyó Zoltánt felkeresni, és azóta is lelkes híve maradt. A nagy tehetségű (de kevésbé művelt) szegény költő, aki (egyik dedikációja szerint) „*keresztfiúi szeretettel*” érzett apám iránt, most, ezen a katasztrófába rohán Magyarországon elvesztett szellemi egyensúlyát egyik bosszúról a másikra kereste kétségbeesettségében. Így szólaltatva meg – a maga megzavarodott, sokirányú bosszúvágyával, a Vörösmarty-toposzt idézve („*világ bosszújára*”) – azt a halottat, aki életében a legméltatlanabb mellőzöttségében sem állt bosszút senkin talán soha:

*„Élek? Halok? – Amit műveltem,
túlél az én szomorú lelkem,
sírom halmára áll,
nem őrzi a halál.*

*Lelkem nem rothad el a sírban
s az én mennyei Nobel-díjam
nem marad el, hiszem,
hogy egyszer elvisszem.*

-----
*Addig: vagyok, ha jól, ha rosszul,
vagyok mégis, akár a bosszú.
Élek, Istennek hála,
világnak bosszújára.”*

Mikor apám halála után pár hónappal kezembe került a hirtelenében hevenyészett szegényes kötet (SOMLYÓ ZOLTÁN VÁLOGATOTT VERSEI, 1937), s az ötödik oldalon bevezetőként Erdélyi sírverse (az előzéken méghozzá az ugyancsak általa készült S. Z.-t ábrázoló portrérajzzal), tizenhat és fél éves elárvult gyerekségemben valami olyat éreztem, amit semmivel nem tudtam kifejezni, sem sírással, sem nevetéssel, sem a kettő keveredésével, sem kétségbeesni, sem örülni felette. Mert hiszen a vers is, a rajz is szép volt. De hogy kerülhetett oda? Csak a szerző nevét kellett volna elfelejtenem.

Most igazán nehézre csavartam ezt a kezdést. Szorosabbra, mint szerettem volna. Nem is folytatom tovább. Aki érti, érti, aki nem érti, éppen ebből a nem értésből kiérezheti. A méltatlan kirekesztettség és a mintegy illegális befogadtatás nehezékét, amelyek nem semlegesítették, hanem éppen megkettőzték egymást.

Apámtól csak egy vaskos ezüstgyűrű maradt rám, vörösre festődött kalcedonkővel, amely azóta sosem került le a kezemről, mint ahogy az ő kezét sem láttam soha nélküle, s amely az ő tudomása (vagy hite) szerint spanyolországi őseinktől maradt ránk;

meg a két Gabi barátom (Devecseri és Karinthy), akik már az ő tanítványaiként kezdtek csodagyereki pályájukat, tizennégy és tizenhat évesen, az ő előszavával ellátott közös első kötetükkel (DEVECSERI GÁBOR ÉS KARINTHY GÁBOR VERSEI, SOMLYÓ ZOLTÁN ELŐSZAVÁVAL, 1932); miközben engem teljes erőből el akart terelni attól, amit ő csak átokul tudott megélni, mindhaláláig; és azt a jóvátehetetlen fájdalmat, amely életét és halálát „elátkozta”.

Első nyomtatásban megjelent versem József Attila emlékének íródott, a POGÁNY ZSOLTÁROLÁS.² Ez a gyöngén összeszövött disztichonokból álló zsenge alig-alig bírta el a benne feszülő tartalmat. Ennyi halált – Kosztolányi, apám, József Attila egy sorban – csak dadogva és túlradva tudott siratni a kamasz költő lantja. De azt azért nem érdemelte ki, amivel néhány nappal azután a *Nemzet Szava* című nyilas orgánum „Marólúg” rovatában „a betű ördögi démonának”, „a nemzeti lélek eresztékébe maró, felsebző folyadéknek”, „nem nagy izgatásoknak, hanem megrázó és forradalmi bűnöknek” minősítette. Nem tudták, hogy még a Szentírás is megengedi magának az Istennel való perlekedést. „Jób... mindazonáltal nem engedi azt meg, hogy ő gonosz ember volt volna, és megmutatja, hogy az Isten e világon a jókat ostromozza mindeneknek felette.” (Károli Gáspár kommentárja a JÓB KÖNYVÉ-hez, I. SZENT BIBLIA, Casselben 1704. esztendőben, 493. o.)

I

Ekkor már, még az érettségi előtt, szinte mindenkit személyesen ismerhettem a magyar költők közül. A mestereket és a fiatalokat (vagyis a nálam egy évtizeddel idősebbeket). Csak Weöres Sándorral nem találkozhattam még, aki Csöngé és Pécs környékét alig hagyta el. Bár a fiatalok között, azóta, hogy a LEVÉL FÜST MILÁNNAK után a *Szép Szó* első számában olvastam a SHAKESPEARE ÉS VELAZQUEZ SZELLEMÉHEZ című szonettjét, majd a „HARMADIK NEMZEDÉK” mesteri lírai pamfletjét, egyre inkább ő lett a *No. 1.* a listámon. Őt éreztem magamhoz legközelebb. Illetve ahhoz, amit sejtettem magamban.

Ha csak emlékezetemre támaszkodnék, biztos volnék benne, hogy az első kötetem küldésével próbáltam őt is megkörnyékeznem. De a most előbukkant levélpaksaméta első darabja azt mutatja, hogy már azelőtt felkerestem, nem tudom, miféle „kedves és szíves” ürüggyel. Válaszlevlapján mennyire meglephetett a címzésben a „nagyságos” és az „író úrnak” megszólítás, valamint a magázás, amikkel még sohasem tiszteltek meg (s ami nemsokára „Gyurkává” változott, amiként szintén soha senki más nem nevezett) – megtudhattam, hogy a fővárosi „diskurzus” eltér a vidékitől. Nem kevésbé a „szeretettel öleli barátja” búcsúzás – hiszen még sosem láttuk egymást. De Sanyi „*Pestre vetődésére valahogyan*” előbb került sor, mint akkor ő gondolta volna. A következő évet (1940) majdnem egészen Pesten töltötte, már nem emlékszem, a Fővárosi vagy az Egyetemi Könyvtár gyakornokaként. „*Okvetlenül*” fel is keresett, mihelyt megjött, és egészen véletlenül abban a házban talált albérletre, ahol kedves nagynéném laktak, az akkori Belvárosi Színház épületében. De ez másik lapja kapcsolatunknak, amiért is megszakadt levélváltásunk (amely mostani állapotában amúgy is hiányos és esetleges). Legfőbb közös programjaink csodálat mesterünk, „*félelmes dolgok pókja*”, Milán bácsi felejtéhetetlen, sűrű látogatása volt; Sanyi jó barátja, a festő Illés Árpádnál³ gyakran összeseregglő társaság; és az a ma már lehetetlennek tetsző költői mutatvány, amelyet később

² *Az Újság*, 1938. január 10.

³ Weöres festőművész barátja, számos könyvének grafikusa, aki éppen akkortájt közös kedvencünk, Füst Milán IV. HENRIK KIRÁLY-dramája első kiadásának könyvborítóját is tervezte (1940).

„lírai kötéltnak”-nak neveztem. Képesek voltunk hárman, Sanyival és Devecserivel nyakunkba venni a várost (vagy inkább a Belvárost), órák hosszat csak hexameterekben diskurálva egymással. Aki elvétette, az (szimbolikusan) lezuhant a kötélről, és szörnyethalt, vagy kisebb-nagyobb csonttöréssel maradt a porondon. És az nyert, aki a legkevesebbszer bukott el. Közben meg-megálltunk, és be-bekönyököltünk egy kis sarki presszó söntésére, ahol végre szabad volt áttérni a silány prózabeszédre. Az 1941. október 13-ról datált levél meghökkenítő bensőségessége irántam csakis ezekre az órákra vonatkozhatott. Meg a közös Mallarmé-olvasásunk délutánjaira. A csak úgy kapásból felépített remek Vejnemöjnen–Ajno fantasztikus forgatókönyvből nem lett semmi, és tudomásom szerint a „megrendelt” Juhani Erkkó-drámafordítás sem készült el soha. Feltehetően én voltam mindeddig ezeknek egyetlen olvasója. Mint Sanyi különféle újfajta, később nyilvánosságra került költészetreformáló kísérleteinek vagy soha meg nem jelent töredékeinek is, amelyek a későbbi levelekben olvashatók.

Annak is, ami e levélnek s ennek az állandó lángban égő műhelynek a lényege, ami legjobban megragadhatott, mikor először elem került, a nagy elhatározás (még nem tudhattam, hogy mekkora életmű kovácsolásának kezdete), „*hogy olyan módon fogok verseket írni, amire még nincs precedens [...] Másképpen akarom kezelni a formát is [...] mert a mostani lehetőségek nem elégítenek ki [...] Verssem ne vonatkozzék többé »valamire«, hanem magában legyen »valami«*”. Hogyne éreztem volna a „testvériséget” Sanyival, mikor PROGNOZTIKON címmel ellátott kis füzetkémbe alig néhány hónappal azelőtt ugyanilyen ábrándozások gomolyogtak. (Amelyekről alig hihettem volna, hogy hamarosan nyilvánosság elé kerülnek a majdani *Újhold* első számában.)⁴ S amelyek, ha az ő nevében is állíthatom, semmiképpen sem a századelő *avant-garde* mozgalmainak kísérleteit szaporították, hanem inkább valamiféle „*post-avant-garde*” koncepció feltevésével, nem valamivel szemben, hanem a költészet mindenfajta lehetősége felé *nyitottan* nyilvánulnak meg. Az, „*amire még nincs precedens*” Weöres számára (és a magam álmodozásai szerint is), nem azt jelentette, hogy olyant, ami még sosem volt, hanem minden olyant, ami eddig volt, minden idők teljes szinkronizációját; s ami éppen ezáltal lesz „*új*”.

Nem ismerem Weöres ugyanez időben másokkal folytatott levelezését. Tudom, hogy csöngői, pécsi intellektuális „*szinte kozmoszban lebegésében*” nagy levelező volt. Főként feltehetőleg filozófus „*mestereivel*”, Várkonyi Nándorral, Füleppel, Hamvassal osztotta meg nagyra törő és új gondolatait. Mégis talán joggal hiszem azt, hogy a most következő, 1943 és 46 közötti hozzám írt óriáslevelei unikálisak lehetnek (mindjárt a következőben is maga írja, „*olyan hosszú levelet*” kapok tőle, „*amilyet legalább nyolc-tíz éve nem írt*”). Weöres Sándor, aki a huszadik század legnagyobb fordulatát (vagy fordulatait) hajtotta végre a magyar költészetben, egész pályája folyamán – néhány interjún, egy-egy jegyzeten, előszón kívül – mindössze egyetlenegy dolgozatot, „*meditációt és vallomást*” hagyott hátra ennek a fordulatnak benső elemzéseként. S akármilyen zeniális is ez A VERS SZÜLETÉSE című egyetemi disszertáció – mégiscsak egyetemi disszertáció, nem veri szét az univerzitás konzervatív korlátait. Amit a következő levelében ír (1943. december 27.), és nemcsak írja, hanem dokumentálja, részletezi, azzal egyszerre betör egy egész sor átláthatatlan ablakot, és egyben kitar ugyanennyi kulcsra zárt kaput a magyar költészetben. „*Naponta nyolc-tíz óra hosszat tipródva az asztal körül*”, ahogy írja, „*akkora magányban [...] itt Csöngén, hogy szinte a kozmoszban lebegek*”. Tovább kutatva a formák *mechanizmusából* és a tartalom *láncolatosságából* való kilépés lehetőségeit, ame-

⁴ Somlyó György: SZAVAK. *Újhold*, 1. szám, 1946.

lyek aztán évtizedekkel később valamiképpen a *polyrhythmia*, *átváltozások* és *áthallások* emblémái alatt teljesültek be.

A következő, 1944. január 25-ről datált „óriáslevél” még messzebb megy ebben a „*post-avant-garde*” merészségben. Eszem ágában sincs azt gondolni, hogy Sanyit az én jelenleg lappangó levelem (amely sajnos csak az ő levelében idézett nosztalgikus [és lehetetlen] sóhajmondatom által létezik) sodorta volna a „*szavak nélkül*” írt versek sikamlós, veszedelmes tengerpartjaira. Én csak szerényen megirigyeltem a zene „semmitmondását”, ami nemegyszer sokkal többet mondott, mint a költészet (vagy legalábbis az a költészet, amire én képes voltam). Weöresnek „minden lehetőséget” igénylő ihlete nem kerülhette el ezt a szélsőséget, amely a nyelvvel való művészetet merőben új dimenziók felé fordította, de egyben el is lehetetlenítette. Igaz az is, hogy „semmi sem új a nap alatt”. Éppen mostanában, amikor megismerkedtem a XVI. század francia költészetének legutóbb felbukkant, mindeddig ismeretlen szonettköltészetével, egyszerre csak rácsodálkoztam Marc de Papillon de Laphrise ISMERETLEN NYELVEN ÍRT SZONETT-jére, amelynek technikája pontosan azonos Weöres „*Panyigai panyigai panyigai*” kezdetű (később TÁNCDAL címmel megjelent) versével. Csak azzal a különbséggel, hogy más-más szerkezetű fiktív, „*ismeretlen*” nyelvet használtak. Ebből is látható, amire fentebb felhívtam a figyelmet, hogy Weöres grandiózus, egyfajta „világköltészetet” egyetlen költői életműben összefoglalni szándékozó kísérlete nem is csak a hozzáférhető anyagokig és elemekig jutott el, méghozzá már szinte a pálya kezdetén, hanem a még meg sem ismerhető, lappangó területek felkutatásáig is. Ezt a négy „*szavak nélküli*” (illetve nem lévő szavak kitalálásával, mintegy új nyelvek teremtésével) alkotott verset minden bizonnyal én olvastam először, hiszen csak két évvel később, 1946-ban az ELYSIUM című kötetben jelentek meg. Némi korrekcióval. A levélbeli GYORS, KOCOGÓ VIDÁM HANGOK címben a „*kocogó*” „*gyöngyöző*”-vé változott, A VÉGÍTÉLET KÜRTJEI-t ÁRADÓ, SUGÁRZÓ HANGOK váltották fel.

Weöres Sándort példátlanul nyitott, határtalan (és ezáltal gáncs nélküli), univerzális „ars poeticája” egyenest kényszerítette arra, hogy mindent kipróbáljon, amit a nyelvvel ki lehet próbálni – ha szabad ilyen durván kifejezni, azt is, amit már nem is lehet. A teljesen értelmezhetetlenig, ami – ha ritkán sikerül – egy valóban „*precedens nélküli*” értelemhez vezet el. „*A költészetben csak egy igazi metafizikai elemet ismerek: a nyelvet*”, olvassuk egy hagyatékában maradt rövid prózaversében, mert „*a legfizikaibb egyúttal a legmetafizikaibb is*”. Ugyancsak hátrahagyott versei között találhatjuk meg költészetének minden „*égtáj*” felé szétlombozódó „*ezer-ágú*” etalonját vagy metaforáját:

„*Szép fenyőfa,
ezer-ágú,
egyedül:
rajta mélység
és magasság
s minden égtáj
szétfeszül.*”

*Ne növekedj
egy irányba:
úgy nőjj, mint a
fenyő-szálfá.”*

Ennek alapján próbálta megkerülni a magyar költészetet előzőnlő jambusáradatot is. Amelyre az ő költészete valóban kimeríthetetlen formagazdagsággal válaszolt, százféle, a magyar költészetben soha föl nem bukkant ősrégi vagy ultramodern *idegen* versformával és verstechnikával, ezért ellentmondásos az az érvelése, hogy a jambus „*alapjában véve ma is idegen forma*”, annál inkább, mert ő maga sem kerülhette meg egész életművében, kezdettől a végéig a jambusvers gyakori használatát – ahogy a levélírás közben mindjárt eszébe is jut, hogy a mellékelt versei közül is (amelyek sajnálatosan nem találhatóak meg a megmaradt levélcsomagban) az egyik ugyancsak jambusban íródott.

„*Örömmel vállalkozom*”, írja még, hogy együtt csináljuk meg a teljes magyar Mallarmé-fordítást. Azt is hozzáfűzi, hogy franciatudása egyelőre még nem birkózhat Mallarméval. (És mellékesen azzal a koncepcióval sem, hogy A FAUN DÉLUTÁNJA-nak alexandrinusait magyar hexameterekben formázza meg, gondolom én.) És nyilván az enyém sem tudott volna még, nem is csak a franciatudásom miatt. Bár két versének, a BRISE MARINE-nak és a LE VIERGE, LE VIVACE... kezdetű szonettnek a fordítását talán máig sem kell szégyellnem. De ekkor – 1944 januárjában Budapesten –, bár konokul eltökéltem, hogy bármi történjék velem, amíg életben vagyok, megmaradok annak, ami vagyok – nekem már nem Mallarmé körül forgott a világ...

Ez a *szinte* csak és kizárólag a költészet körül forgó levélváltás pontosan az európai történet legszonytatóbb háborújának kezdeti dátumával egyszerre kezdődött, és majdnem pontosan annak a végével szakadt meg; annak is még hosszan elhúzódó, még iszonyatosabb fináléjában, amelyről nemsokára az a (téves, de egyben érthető) filozófiai tétel alakult ki, hogy ezután megszűnik a költészet lehetősége. Pontosabban és teljesebben, Adorno híres és hírhedett fogalmazásában (amelyet magyarul tudtommal mindig csak csökevényesen szoktunk idézni): „*Auschwitz után verset írni barbárság, és ez annak a tudatát is magába sűríti, hogy miért vált lehetetlenné ma verset írni.*” Természetesen erről még semmit sem tudhattunk. Voltaképpen még Auschwitzról sem. Minden kútmérgezettség ellenére buzgott bennünk a költészet minél „tisztább” ideálja. Ahogy „*mindenek után*” is tovább gyűrűzik végig a világon, „*határok nélkül*” a költészet.

Mi pedig, igaz, akiket még legfeljebb messziről csaphatott meg valami a haláltáborok égett szagából, *látszólag* csak és csak verset akartunk írni, és mással sem foglalkoztunk, mint hogy beleámuljunk a költészetcsinálás ezeroldalú kristályfényébe. És egy árva szavunk sem volt arra a szörnyűséges pusztulásra, amely mindennap reggeltől estig és estétől reggelig vágóhídra küldte a fél világ fiait, égből szakadó bombákkal öldösött gyerekeket és öregeket, haláltáborokban piramisokat rakatott méregbe fojtott holttestekből – „*míg döglött patkány lepi a világot / és mindnyájunkban dögszag füstlög*”. De hát ki írta ezt? Ki, ha nem Weöres Sándor, és ezt, 1944 nyarán: „*De hordja önként a végső sebet: / osztozik a világ kálváriáján.*” S nem „*a kor ellen*” kezdtem-e én is összeesküdni a költészettel? A mi levélbarátságunk is egyfajta öntudatlan – magunk előtt is titkos – összeesküvés volt, egyrészt azzal a lángba borult világgal szemben, amelybe beleöntötték ifjúságunkat, másrészt mindkettőnk, külön-külön, egymástól annyira különböző magányában egymásra találva. Amiről Sanyi oly szinte illetlen őszinteséggel megnyilatkozott már az 1941-es első levelében. Ebbe a mindnyájunkat méltatlanul emberalattivá nyomorító háborúba vetve, minket még külön diszkrimináció taszított önmagunk alá. Nagyon-nagyon különböző diszkriminációk. Az övé a vidéki szellemi egyedüllét kényszere volt. Az enyém a társadalmamból való kitaszíttatás. Neki rendkívüli tehetségének kibontakozását kellett féltennie. Nekem egyszerűen az életemet. Ő úgy érezhette, hogy talált egy fiatalabb költőbarátot, aki titokzatos mesterségünk ben-

sőségében követni tudja géniuszának nagyra törő és merész paraboláját. Én úgy érzem, hogy mások minden nagylelkű segítése és segítsége mellett, amely kitaszítottként is befogadott a magyar költészetbe, valójában csak Weöres Sándor szellemi barátsága tartja fenn bennem az egyenrangúság identitását (a „rangot” természetesen nem a költői, hanem az emberi mértéken értve). Ezt, azt hiszem, nyilvánvalóan dokumentálja is az az egyetlen levél, amely (egyelőre) előkerült az enyéimből, 1944. március 30-i dátummal. A német hadsereg már csaknem két hete megszállta Magyarországot. Bár melyik pillanatban várhattam, hogy életem egy röpké papírlapocska szárnyain elszáll a biztos pusztulásba. Nem akartam érzékeny búcsút venni Sanyitól, csak valóban „gyönyörű” új könyvajándékát, a MEDUZÁ-t megköszönni. Akkori utolsó levele, amelyre az én levelem íródik, az elkallódottak közül való. Utóiratomra („*ne sajnálj tőlem egy-két sort*”) már nem kaptam, nem is kaphattam választ. Április legelején már a jászberényi polimer-óriás-zsidómunkatábor (vagy inkább, ahogy Weöres Sándor nevezte, a valósághoz közelebb, ott pusztult költőbarátját gyászoló kis írásában, „*zsidó kényszer-munkaszolgálat*”)⁵ aréna nagyságú körletében hallhattam M. alezredes úr köszöntőjét: „*Mit keres itt ez a csőcselék!*” Nem sok kilátásom volt rá, „*verseket, fordításokat, ami van*” küldeni Sanyinak (ahogy naivitásában vagy éppen tudatos kíméletével kérte). *Ami van, nem volt.* És minden valószínűség arra mutatott, hogy nem is lesz.

2

A valószínűtlen szerencse forgandósága pontosan két év múlva mégis lehetőséget nyitott arra, hogy megfeleljek Weöres Sanyi oly kedves kérésének. Méghozzá nem is szegényes kéziratokkal („*ami van*”), hanem valóságos könyvvel, első könyvemmel a felszabadulás után. Szerény viszonzásul a tőle kapott számos dedikált könyvére, amelyek 1946. február 20–24-ről datált válaszleveléhez csatoltan még egy újabb könyvével gyarapodtak. Ebben a levélben nem a saját poétikai koncepcióit fejtegeti, hanem egy egész kis mesteresszével kommentálja frissen megjelent Valéry-fordításkötetemet, egyszerre remekül értelmezve akkori legkedvesebb költőmet, úgy, ahogy tudtommal a magyar kritikában azóta sem támadt párja, és mellette, ugyanilyen finom érzékenységgel és nem kevésbé találó kritikával az én fordításomat is. Megrajzolva akkori ideálját, az „*existenciális költő*” alakját. Hozzákapcsolva az amerikai költészet két *first lord*-ját, J. J. Ferst és Eliotot, még egy további fontos paradigmájának, az „örök” és az „ordináré” keverékének aurájában.

Ugyane levél második részében a Weöres-életművel valamelyest ismerős olvasó felfedezheti annak az antológiának az „összejtjét”, amelyet a költő harminc(!) év múlva „*összeállított a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból*”, irodalomtörténész barátai, Kovács Sándor Iván és Bata Imre közreműködésével, az azóta híressé vált, klasszikussá lett HÁROM VERÉB HAT SZEMMEL-t. Azzal is büszkélkedhetnek, hogy ebben az első pillanatban nekem ajánlotta fel (esetleg más barátainkkal együtt) a közreműködést. Türelmetlenül. Add, uram, de rögtön! („*Mit szólsz mindehhez, van-e kedved hozzá, mikor kezdjünk bele?*”) Emlékszem rá, nagyon is volt kedvem, és rögtön bele is szerettem az ötletébe. De ez az akkori körülményekbe, a mieinkbe és a magyar könyvkiadás helyzetébe nehezen lett volna beiktatható. Én meg már vártam a (feltehetően Valéry- és más fordításaim nyomán) felajánlott egyéves francia ösztöndíjambra. Nemsokára el is indultam Párizsba, ahol két éven át barátkozhattam a bagettel, a yoghourt à la confi-

⁵ Weöres Sándor: JEGYZET. In: W. S.: EGYBEGYÜJTÖTT ÍRÁSOK. Ötödik, bővített kiadás, 1. kötet, 1986. 591. o.

ture-rel, a soká oly fájón hiányzó „univerzitással” (magával a Sorbonne-nal) és számos messziről már rég ismert kiváló francia költővel. Csak Valéryt nem találhattam már ott, akit leginkább szerettem volna.

Ezek a levelek akkor is sokféle (csodáló, irigylő, élvező, vitatkozó, egyetértő) hatással voltak egész életemre, költészetem java részére (lettek silányabb részei is). De csak most, újra- vagyis máshogy olvasva fedezem fel, hogy ez a szikrázó költői génusz milyen fantasztikus előérzetekkel és előkészítéssel tervezte meg egész százfelé ágazó életművét, ahogyan talán a középkor névtelen nagy építészei alkották meg, akár egy egész életen keresztül, a gótika remekeit. Mint ahogy fentebb már írtam, mintha sejtette volna az „összejtek” sokkal később feltárt rendkívüli hatását a biológiában, ami esetleg a szellem „biológiájában” is fontos szerepet kaphat. A már említett HÁROM VERÉB harminc év utáni létrejötte, a teljes MAGYAR MALLARMÉ húszéves kimunkálása, a *polyrhithmikus* és *existenciális* alapra helyezett *világ*költészete ritka teljesítmény. Bármilyen más ország megnyalhatná utána irodalmi ujjait.

Ha nem esküdhetünk is rá, hogy műve „*legalább ötezer év életet jelent*” majd örököseinek (ahogy egy TESTAMENTUM című lakonikus és radikális prózaversében kinyilvánította),⁶ annyit *biztosan* mondhatunk, hogy költészete egymagában visszaveri szinte ötezer év költészetének minden sugárzását.

3

Mire 1948 végén visszatértem Párizsból, Sanyi mint „felnőtt” férfi ugyancsak budapesti lakossá vált. Rövidesen meg is házasodott. Egy városban élve, a dolog természeténél fogva nem folytatódott a már eddig is megszokadt sűrű levelezésünk. Magam is megházasodtam. Újra kellett szervezni az életünket. Útjaink is egy időre elkanyarodtak egymástól. Én elveszteni látszotam a jobbik eszemet. Az övét megkísértette az alkohol. Találkoztunk hébe-hóba (ha mindkettőnk gondjai engedték), de sosem találkoztunk *úgy*, mint azelőtt, a *levelekben*. Nemsokára mindketten kigyógyultunk a „betegségekből”. Újra hasonlóan gondolkodtunk, személyes kapcsolatunkban és néhány közös munkánkban is. Ezeknek három érdekesebb kései dokumentumával zárnám be korai levelezésünknek ezt a „keretét”. Hangsúlyozva, hogy baráti kapcsolatunk később még szorosabb lett, csak már ritkán fordultunk vele a postához. Inkább könyveink sűrű cseréjével, közös fordítói munkákban, például az általam szerkesztett ARTHUR RIMBAUD ÖSSZES KÖLTŐI MŰVEI (1958) munkájában való fontos közreműködésével, az én húszoldalas (még a kézirat alapján készült) tanulmányommal a PSYCHÉ-ről, azzal, ahogy volt feleségem, Csernus Mariann a PSYCHÉ-t nagy sikerrel pódiumra vitte,⁷ a neves francia komparatista, Étiemble emlékkönyvében közölt írással, amely egyik legkorábbi kedvenc Weöres-versem értelmezését tartalmazza.⁸

Az egyik levél (1957. III. 22.) a Rimbaud-fordításokra vonatkozik, éppen a legértékesebbre, A SZERLEM SIVATAGAI (LES DÉSERTS DE L'AMOUR) című prózaversre (amelynek az az érdekessége is van, hogy ötvennégy év múlva, többes számból egyes számba téve, ugyanezen a címen jelent meg François Mauriac híres regénye). A többi francia versfordítást, amit a levél említ, valószínűleg csak meg akarta beszélni velem; ezek körül kihagy az emlékezetem. De a levélben megígért látogatására jól emlékszem, annál in-

⁶ Weöres Sándor: VERSEK A HAGYATÉKBÓL. EGYBEGYŰJTÖTT ÍRÁSOK IV. 1999. 5. o.

⁷ Vö. Csernus Marianna: EGY SZÍNÉSZNŐ PSYCHÉRŐL. In: W. S.: EGYBEGYŰJTÖTT ÍRÁSOK 3. kötet. 1986. 192–196. o.

⁸ ADALÉK A VILÁGIRODALOM FOGALMÁNAK ÁTÉRTÉKELÉSE PROBLÉMÁJÁHOZ, WEÖRES SÁNDOR „SHAKESPEARE ÉS VELAZQUEZ SZELLEMEHEZ” CÍMŰ VERSÉNEK ELEMZÉSE KAPCSÁN. In: LE MYTHE D'ÉTIEMBLE. Párizs, 1979.

kább, mert annak dokumentuma is maradt: A HALLGATÁS TORNYÁ-nak ajándék példánya, a belső címdalalon ezzel az ő kedvelt poliritmikus és poliglott (még inkább: makarón) módján készült dedikációval:

*„Ja dedicare this volume
à Georges Somlyó
auf der Gea bolygó
en Hun-ja-li kuo
Alexandros Rosso
1957. szept. 1.”*

1968-ban egész évben Füst Milánról készülő könyvemen dolgoztam. Milán bácsi hagyatékában rátaláltam Weöres Sándor hozzá írt leveleire is. Addig is azt gondoltam, hogy a magyar irodalomban ő érti legjobban ezt az annyiszor félreértett gigászi életművet. Most, hogy a hozzá intézett leveleit olvashattam, még megerősödtem ebbeli meggyőződésemben. Elküldtem Sanyinak a készülő kézirat néhány oldalát, ahol felhasználom az ő leveleinek egyes részeit. De ezúttal sem csupán a beleegyezését nyilváníttam, hanem, csak úgy, mellékesen, bizonyos módon régebbi önmagát is felülírva, hallatlanul egyszerűen megfogalmazta egy mondatban az irodalmi értékmérésnek talán egyetlen igazán elfogadható (de csak nagy ritkán elfogadott) *alapját*, így: „...az »univerzális« vagy » kozmikus« líra ugyanúgy nem tekinthető követendőnek, mint az »individuális« vagy »politikus«; bárki a hajlama, meggyőződése és vonzódása szerint írjon, így vagy amúgy – csak szuggesztíven, elevenen, jól”. Ezt az 1968. szeptember 20-án kelt levelet ezzel a kérdéssel zárta: „Gyurkám, mikor találkozunk?”

1*

Kedves Barátom!

Köszönöm kedves és szíves levelét. – Kérdi, mikor megyek Pestre? Nem tudom, valószínűleg csak évek múlva; de ha Pestre vetődnék valahogyan, szíves engedelmével okvetlenül felkeresem.

Minden jót! Szeretettel öleli barátja Weöres Sándor.

Csőnge, Vas megye

1939. márc. 30.

2

Kedves Gyurikám!

Megbocsáss, hogy csak most írok. Most is csak azért, mert egy lokálnak becézett pécsi helyen egyedül üldögélek és éktelenül unatkozom. Végiggondoltam összes pécsi nő- és férfi-ismerőseimet, hogy vajjon melyiknek a társaságában oldódna a magányom; végre is rájöttem, hogy alighanem Te vagy az egyetlen kétlábu lény, akivel nem volnék egyedül (vagy akivel valóban egyedül volnék, ami egyre megy). Azonnal kerítettem levélpapírt, tollat, tintát és elkezdtem írni ezt a levelet és már csakugyan nem vagyok annyira egyedül.

* A leveleket betűhíven közöljük. – *A szerk.*

Jelenleg a sok szesztől szívdobogásom van és valami furcsa szerelem facsar, ami nem talál tárgyat magának. Mérheterlenül szerelmes vagyok és az életemben megfordult nők egyike sem elég arra, hogy ez az érzés kiáradhatna rá. Meg akarom írni a Kalevala egyik epizódját, Vejnemöjnen és Ajno történetét: Vejnemöjnent sóvárgás emésztí és ez a vágyakozás nem talál nőt az útjába; végre is beleszeret Ajno-ba, egy jelentéktelen lapp leánykába. Ajno mást szeret; Vejnemöjnen szerelme halálba üldözi. Vejnemöjnennek megjelenik a halott Ajno, de ez már nem a kis lapp fehérnép, hanem egy határtalan lény, Vejnönél mérheterlenül nagyobb; Vejnemöjnen teremtette ezt az új Ajno-t, önmagában, belül; és ez a maga-teremtette Ajno összezúzza őt. – Így árad át a benső érzés egy idegen téma keretébe; sőt mi több: egy megrendelt témába, ugyanis Juhani Erkko „Ajno”-drámáját kéne magyarrá fordítanom. No ahogy az fordítás lesz.

Mi ujság Pesten? Kérlek, én városi könyvtárt szervezek Pécsen és lassan, de biztosan hülyülök. Másutt is ez utóbbit tenném, legfeljebb ott nem szerveznék könyvtárt, tehát 1:0 Pécs javára.

Írj! Ölel Sanyi.

Címem Pécs, Mecsek u. 7.

Farkas Valér úr címén.

1941. okt. 13.

3

Kedves Gyurikám!

Sajnálom, hogy pesti találkozásunk el lett löve. Megbocsáss, hogy nem tudtam Illés Árpédiához idejében megjönni, mikor Te meg Vas Pista odajöttetek. Mindenféle kacsaringós ügyekben kellett szaladgálnom és sehogyse sikerült idejében megérkezni. Aztán sokszor kerestelek telefonon Téged is, Pistát is. Őt aztán sikerült is megtalálnom, de az a telefon, melynek számát Te megadtad, mindig konokul néma volt.

Hát ne haragudj. Engesztelésül kapsz tőlem egy olyan hosszú levelet, amilyet legalább nyolc-tíz éve nem írtam. És itt küldöm azt a régi, Hozzád írt levelet is, melyet említettem. Ird meg majd, hogy mi volt benne.

Irsz-e sokat? Verseket-e, vagy hosszabb művet, vagy fordítasz? – Most én Mallarmé verseinek fordításával próbálkoznék, de még eddig odáig se jutottam, hogy érteném őket.

Csöngéroról irok. Egy dombtetői házban ülök, éjszaka van, éjfél után háromnegyed egy. Égő kályha, pislogó gyertya, szerzetesi kopárság. – Akkora magányban élek itt Csöngén, hogy szinte a kozmoszban lebegek. Semmi nem vonna el az írásmunkától, de egyelőre minden írnivalóm kása-szerűen kavarog bennem, semmit se tudok belőle kiformálni. Naponta legalább nyolc-tíz óra hosszat körbe tipródok az asztal körül és hagyom, hogy a fejemben egymást kergessék a dolgok. Igen mulatságos körtáncot lejtenek, pillanatra sem unatkozom, az idő mindig úgy röpül el délután hattól éjjel három-négvig, hogy szinte észre sem veszem. Rengeteg démonom igen mulatságos társaság, legalább is számomra. Csak igen terméketlen, megfoghatatlan démonok; de ez talán nem is baj.

Talán azért nem tudok mostanában írni, mert ezidőszerint túl-erőszakosan avatkozom bele a saját benső lehetőségeimbe. Ugyanis elhatároztam, hogy egy olyan módon fogok verseket írni, amire még nincs precedens és így nincs mire támaszkodnom, mi-be kapcsolódnom. Másképpen akarom kezelni a formát is, tartalmat is, mint ahogy

eddig csinálták; nem újítási vágyból, hanem mert a mostani lehetőségek valahogy nem elégitenek ki.

A versformával az a tervem: a versmértéket nem kezelem többé sematikusan, nem verklizem végig a kezdeti sorok metrumát az egész versen – hanem az első sorok csak a vers metrikai alapjellegét adják meg, a többi sor pedig ezt variálja. Például ha az első sor négyes jambus: $U - U - U - U - /$, akkor utána ilyenek következnek: $U U - U - U - U - /$ és $U U U U - U U - U - /$ stb. De kiindulásnak is bonyolultabb alakzatokat akarok, pl. ilyet: $U U U U - U U - - - /$ vagy $- U U - / U - - U /$ stb.

Vagyis, mereven megadott forma helyett egy alapforma, mely sorról-sorra változik, örvénylik: ez az, melyre törekszem. Effélét néhányszor már csináltam is, ilyen a „Vers Babits Mihályról”, aztán a „Túl, túl” és még-néhány. – Hogy a vers jóhangzású legyen, ahhoz mindig a fülnek esetenként kell kiválasztani a lehetséges variációk közül a megfelelőket.

De ennél még-nehezebbet is akarok. Ha egy versben felvettem egy alapformát és annak néhány változatát: utána egy másik alapformát hozok változatokkal, aztán a két alapformát egymással keverve létesítek további változatokat. Jöhet aztán harmadik, x-edik is ugyanegy versen belül és mind egymástól megkülönböztethető is legyen, egymásba-keverhető is legyen. Vagyis egy versen belül a különféle metrumok olyanféleképpen szerepeljenek, mint a zenében a zenei témák.

Ez gyakorlatban igen nehéz, de mindenesetre lehetséges. Például legyen az első alapforma: „Távolodó dühe terhét”, azaz képletben $- U U - U U - - /$. Ezt variációkkal folytatva: „cepeli a rőtpalástu vihar – végig a tág mező felett.” Most jön a második: „Kicsi virág, ázott kicsi virág”; képletben: $U U U - - U U U - /$.

Variációi: „didereg a réten, a kusza bozót közt, – remegő szirmát félti a kicsi virág.” Most a két forma egymásba-keveredik: „Reszket az éjben a kicsi virág.”

De ez nem egészen jó példa; most rögtönöztem és tanulok rajta. Itt az alapformák nem voltak elég markánsak és nem voltak egymástól elütők; ilyen ütemek a variációkban jöhetnek. – Vegyünk egészen markáns és élesen különböző két alapot; az egyik: $- U U - U U /$. A másik: $- U - U - - /$.

Most próbálom ugyanezt alkalmazni külön-külön, majd egybe-sodorva (ha értelmetlen lesz, nem baj, hiszen csak próba):

Futnak a vaskerekek,
a fekete fém-bivalyok.

Száll a lomha pára,
szállj rám, lomha pára,
párom nyakára.

(Most keverten:)

Szállnak az őszi párák,
a fekete őszi párák,
gyöngyös köd-gyerekek.

No ez se sikerült sokkal jobban. Itéld meg, lehet-e ebből valami?

A tartalmat is másképp gondolnám, mint ahogy eddig szerepel. Ha a formát sikerülne mechanikusságától megszabadítani, a tartalom sem maradhat az egymásután-

következések mechanizmusában. Nem maradhat láncolatossá és nem tárgyalhat végig valamit konkrétan. Hogy is mondjam csak (fáradt fejjel, éjjel félhárom múlt; nem is tudom, Téged mennyire érdekel mindez, de ha már benne vagyok, végig-evickélek rajta). Versem ne vonatkozzék többé „valamire”, hanem önmagában legyen „valami”: az első alapforma feldob egy alig-konkrétizálódó, libegő gondolatot, a második egy másikat és ezek keringjenek; variálódjanak. Ugy szálljanak a motívumok, mintha csillag-gravitáció kötné egymáshoz őket és ne legyenek láncolatossak. Ne a földön ballagjanak, hanem röpjenek. Az egyik verssorban felvetődő gondolatot az utána következő sor ne folytassa, hanem villantson melléje egy rokon, vagy ellentétes gondolatot. – A tartalom ilyen módját a „Háromrészes ének”-ben próbáltam. Ugyanott a formával is kísérleteztem; az első rész zenei szonáta forma, a középső zenei rondo, a harmadik megint szonáta-szerű.

No, bevégzem a levelet. – Látod, ilyennel és más-effélével súlyosbítanám az új versemet, ha mostanában írni tudnék. De a versek inkább a nemlétet választják, semhogy ily tortúrán át jöjjenek a világra.

Boldog újévet, Gyurikám. Remélem, ha legközelebb valahol találkozunk, jobban sikerül a találkozás. Addig is írnál és ne haragudj.

Várom leveledet. Ölel Sanyi.

Csöngé, 1943. dec. 27.

4

Kedves Gyurkám!

Köszönöm leveledet és a balladafordításokat, melyek igen tetszenek; néhányat mutatál belőlük kéziratban még évekkal ezelőtt, de azóta mintha változtattál volna rajtuk, most sokkal elevenebbnék tűnnek és ütemezésük sokkal gazdagabbnak. Szeretnék a szótagszám-kötöttségtől annyira megszabadulni, mint amennyire Te ezekben a balladafordításokban meg tudtál szabadulni tőle. De sajnos, egyelőre igen ritkán tudok rátalálni arra a ritmusra, ami a kötöttvers és szabadvers közt van: a gumyszerűen táguló és szűkülő ütemekre, amilyen például a „Rongyos-bongyos cigányok”.

Szeretnék a Medúzából és Bolond Istókból, két új könyvemből küldeni Neked, de egyelőre nincs példányom belőlük, egyszer kaptam tíz példányt mindegyikből, az persze azon-nyomban szét is ment. Hanem az Egyetemi Nyomda kért tőlem egy jegyzéket arról, hogy kiknek kívánok tiszteletpéldányt küldeni; ott Téged is megemlíttetlek. Ha beszólnál Kenyeres Imréhez, bizonyosan adna példányokat, melyeket majd utólag dedikálnék.

Köszönöm verseidet is: fémes csengésűek, ragyogók, nemesen homályosak. He-lyenként több bennük a homály, mint amennyit ez a homály takar: de ez egyelőre nem is baj; az a fő, hogy van bátorságod tanulni; s mást tanulni, mint amit szokás. Egyelőre az se baj, hogy ezek a versek úgy hatnak, mintha remek francia versek remek fordításai lennének. Az a claire-obscuré, amit Valérytól tanultál, akkor válna magyarrá és sajátoddá, akkor menekülne meg a fordítás-szerűségtől és válna eredetivé, ha ezeket a nemes és elvont tónusokat nem az obligát jambusban hoznád ki, hanem egy sajátos formában, pl. mint amilyet a skót balladafordításokban használtál. – Elvileg igazad van, hogy még egy ötös-jambusban is a zenének kimeríthetetlen lehetősége rejlik; csak hogy a jambus ma annyira szokványos, általános, hogy a verseket és költőket valóssággal uniformizálja. Azonkívül a jambus, bár nálunk most csaknem kizárólagos elterjedtséggel henceghet, alapjában véve ma is idegen forma, amit az is mutat, hogy

csaknem minden magyar jambikus versnek van valami műfordítás-szerűsége. A skót fordítások mennyire magyarabbnak hatnak, mint a jambikus eredeti versek!

De hát, sajnos, jogtalanul szavalok én itt Neked a jambus ellen: hiszen a két vers közül, melyeket újabban írtam és melyeket itt küldök Neked, az egyik valami jambus-szerű bicegő tünemény, a másik pedig szabadvers. Csak azt, ami a kettő közt mint lehetőség lappang, csak azt tudnám elérni!

Köszönöm, ha az Opheliát neked dedikálok; szép vers, de még lehetne javítani rajta, a kompozícióján. Valahogy visszas, hogy Ophelia, a megőrült hercegisasszony, ennyi intellektuális-ragyogó mondanivalóval hajtja végre öngyilkosságát. Szébb volna, ha maga a költő az Ophelia-szerű férfi, ki pusztán intellektusában, minden külső cselekvés nélkül öngyilkosságot hajt végre az olvasó szemeláttára; fizikai öngyilkosság helyett mágikus öngyilkosságot, nem az életében, hanem magában a versben. (Ez egyúttal jó lelki gyakorlat is: a szimbolikus öngyilkosság, azáltal hogy kielégíti és levezeti halál-vágyunkat, mindig tisztítóan és erősítően hat a lélekre.)

A Valéry-fordítások is szépek, de még bizonyosan javítani is fogsz rajtuk; akadnak benne zörgő és színtelen szócsoportok, pl. „ők, akik mind csupa”... és más effélék.

Örömmel vállalkozom rá, hogy együtt megcsináljuk a teljes magyar Mallarmé-fordítást; de az én francia-tudásom egyelőre még nem birkózhat Mallarméval. Most a „L'après-midi d'un faune"-nal küzdök, semmi eredménnyel. Egyelőre még mint szöveget sem értem, csak a hangulatát ízelegetem; úgy sejttem, hogy a „Faun” francia alexandrinusainak, hangulatilag, magyarul a hexameter felelne meg; a hatos és hatodfeles jambus váltogatása magyarul sokkal nehezkesebb volna, teljesen bájtalan volna; a Zrínyi-vers pedig elnehezítené ezt a tündériséget. Ungvárnémeti Tóth hexameteres eklogái surrannak és cikáznak úgy, mint Mallarmé nimfái. – Ismered Ungvárnémeti Tóth verseit? Furcsa, hogy ez a régi magyar költő (1788-tól 1820-ig élt) teljesen Mallarmé és Valéry hangulatvilágában mozgott, akár ha kortársuk volna. Írtam róla egy cikket a Diáriumba, hol több versét is beiktattam; Te mit szólsz hozzájuk?

Azt irod leveledben: „Be boldogok is a zenészek, hogy nem kell mondaniok semmit!” Hát én próbálok úgy verset írni, hogy szavak nélkül, pusztán a hangok egymásutánjával érjem el a célt, a szépséget. Ime néhány kis vázlat; lágy és zörgő, harmónikus és disszonáns hangcsoportok; tartalmuk pusztán csak érzelmi.

Puha, forró hangok.

Ange amban ulanojje
balanga janegol
mo hitula e mante
u kuaháj imanan.
Jekale munnii temme
a jajja mimeno
golopandu ameníja
u kuaháj imanan.

Gyors, kocogó, vidám hangok.

Vikulili hejriri sziggaga
mukofoki kupukejlili vikufuja
kej rubu lofu-lofu
rudozori klitpipa kejrila.

A végitélet kürtjei.
Khúnái áfháiszthái mengoh
álkhén ovái láí!
mánéshgoli ken unnuloj mopi
ajloj ken oszándeszthái!

Ez a kopogós vers, ami itt következik, zárt és ismétlődő hangcsoportok váltakozásával akar hatni; nem annyira a hangzás, mint inkább a kompozíció a lényege. Míg az előző három a zenéhez áll közel, ez inkább a tánchoz. Ime:

panyigai panyigai panyigai
ü panyigai ü
panyigai panyigai panyigai
ü panyigai ü

*

kudora panyigai panyigai
kudora ü
panyigai kudora kudora
panyigai ü

*

kotta panyigai panyigai
kudora kotta ü
kotta kudora kudora
panyigai kotta ü

*

ház kudora panyigai
ü kudora kotta ház
kudora ház panyigai
ü panyigai ház kotta

Mit szólsz ehhez a négy kísérlethez és a másik két vershez? kíváncsian várom véleményedet.

A „Vejnemöjnen” nem készült el, helyette egy szkíta dráma készül. – Küldj verseket, fordításokat, ami van.

Ölel Sanyi.
1944. jan. 25.

5

Somlyó György levele Weöres Sándornak

Budapest, 1944. márc. 30.

Sanyikám édes,
annyiszor ültem már hozzá, hogy válaszoljak kedves leveledre és megköszönjem gyönyörű könyvedet – most az ember nem elhanyagolható dolgait hanyagolja el, hanem

ép azokat, melyek sokat jelentenek neki és ép a fontosság esetlegessége riasztja vissza mindannyiszor, – szóval addig-addig halogattam, míg végre most már, nyilván megérted, miért, valóban nincs se kedvem, türelmem se készségem ahhoz, hogy szívem és értelmem szerint írjak a Meduzáról, még kevésbé a magam dolgairól, – mi haszna? – s talán egyszer még lesz rá alkalmam...

Ezt a néhány sort csak azért írom, így hevenyészve, hogy valahogy hűtelennek ne gondolj hosszú hallgatásom miatt, és, hogy, ha már illő és méltó szavak nem állnak rendelkezésemre, legalább így egyszerűen és jelleg vagy magyarázat nélkül megmondhassam Neked, hogy gyönyörűnek találok a verseidet és irigylem őket, és sokszor, sokszor öllelek:

Somlyó György

Mégegyszer: ne haragudj és ha jobb kedvben vagy énnálam, ne sajnálj tőlem egy-két sort. Öllelek és várom leveledet: S. Gy.

6*

Kedves Gyurkám, köszönöm hogy gondoltál rám és megküldted Valéry-fordításaidat. Csak most látom igazán, hogy milyen pompás munkát végeztél: nem halványodnak el a bátran melléjük rakott eredetiek mellett. És igen jól tettél velem, hogy megajándékoztál ezzel a könyvvel: lelki nyomorban élek, beszállásoltak lármájában, külön szoba nélkül; könyved most újra megítat tiszta itallal, a sok zavaros lötyty közepette. – Persze egy olyan sok-emeletű költőből, mint Valéry, a fordításban menthetetlenül igen sok elsikkad; ez a menthetetlen elsikkadás itt azonban minimálisra redukálódik. Valéry „földszint”-je: a verssorok méltóságos pindarosi homálya, átszöve folytonos hang-játékkal, és vizuális (inkább plasztikus, relief-szerű, mint színes) játékkal. A hang-játékokkal, amennyire csak lehet egy merőben más-alkatu nyelv közegében, megbirkóztál, pl. szépen adod vissza a „La fausse morte”-ben a „humblement, tendrement, charmant, monument” villódzását. A „le sulphre” ismétlődő sorának két pici hangtüs-kéjét, két igen hegyes „ü”-jét („ni vu, ni connu”) már nem találok fordításodban. Magyarban persze nem is „ü”-vel kéne visszaadni, mert a magyarban az „ü” lágy, gömbölyded, hanem „i”-vel, vagy „é”-vel; ennek a sornak pusztán hangzási, nem tartalmi fordítása efféle lehetne: „virít, ki van itt?” vagy: „levél, meg a szél”, stb. – Valéry plasztikáját néhol túlságosan föloldottad. Pl. a „César” eleje nem patetikusan széttáruló, hanem gúnyos giccs-szobor: „Cézár, nyugvó Cézár: a láb minden dolgon, a nyers ököl a szakállban...” S a César II. strófájában minek a „mi haszna, hogy...”? hiszen itt Valéry két nyugalmas kis festményt ad: a rózsás tavat s az ifju rozstot, melyekre durva ellentétként következik a cézári parancs. A két kis festmény nem értelmileg kapcsolódik a versbe, hanem mint idilli kontraszt a nem-idilli deszpotával szemben. – Ami pedig Valéry „emeleteit” illeti: Te bizonytalán jobban ismered őket, mint én. Csak azt mondhatom róluk, hogy mennél följebb haladok egy-egy Valéry-vers csigalépcsőjén, annál inkább előtűnik a költészet esetleges, individuális motívumaiból a nem-változó, existenciális elem. Valéry sosem a gondolatait, érzelmeit foglalja versbe, hanem maga a „van”-élmény, a lét változatlan alap-élménye énekel öbelőle. Az „emeletről” nézve végig egy versét: a tető az örök-változatlan létezés, s ezt mint oszlopok tartják a válto-

* Ez a levél megjelent az *Irodalomismeret* 2000. 2–3. számában. – *A szerk.*

ható, esetleges verssorok, képek, szózenék. Legtöbb költő az érzelmeit, gondolatait tárja fel, melyek ma ilyenek, holnap olyanok; Valéry egy réteggel mélyebbre visz, oda, ahol az ember mozdulatlan „van”-ja rejlik. „Kis, változó lény vagyok a mindenségben”, mondhatná az individuális költő; „szemléletem tartalmazza a mindenséget, illetve belőle mindazt, mely velem vonatkozásba kerül”, mondhatná az existenciális költő: Valéry, Dante, Shakespeare, Laoce, Pindaros, stb. Innen az existenciális költők kétszólalmúsága: náluk csak a kifejezésmód s a kompozíció egyéni, de ami ezen átsugárzik, emberfölöttien változatlan-érvényű.

Mindez kissé bizonytalan megfogalmazás, tekintettel a körülöttem zajongó embe-
rekre, s arra, hogy ötpercenként ide-oda küldenek. – Tömörebben szólva: az indivi-
duális költő a saját egyéni vágyain, elvein, csalódásain úszik, Petőfitől Leconte de l’Isle-
ig (aki azáltal akart „abszolút költő” lenni, hogy objektív témakört választott s a szub-
jektív témákat elhagyta; nem a lelkivilágát objektíválta, hanem a témáit, melyeken
minduntalan átütnek az egyéni csalódásai). Az existenciális költő a saját lelkivilágában
keresi meg azt a mély-réteget, amely az egyéni vágyaktól befolyásolatlan, s amelyen ha
átszűrri az élményeit, azok nem torzulnak egyéni rokon- és ellenszenvektől, hanem va-
lődi mivoltukban, magas tisztaságukban mutatkoznak. Valéry költészetében minden
motívum egy-egy „eidolon”, érintetlen bálvány, melyet a költő személyi vágyai, vagy
undorai nem befolyásoltak; a költő csak e motívumok szépségéről gondoskodott.

Ajánlok Neked lefordításra két másik „existenciális költőt”, amerikaiakat; magya-
rul talán ha 4-5 versük megjelent. – Az egyik: Robinson Jeffers. Lelkivilága külön koz-
mosz, éppen mint Valéry-é; komponálásmódjuk viszont ellentétes. Valéry finomít, Jef-
fers felduzzaszt. Ahogy a Valéry- és Mallarmé-fordításokkal megtanulhattad a cizellá-
lást, Jeffers óriáshullámu szabadverseinek fordításával megtanulhatod a hatalmas len-
dületet. – A másik, akit ajánlok: T. S. Eliot. Nála az existenciális struktúrát az ironikus
nagyvárosiasság ellenpontozza, s így az „örök”-nek és „ordenáré”-nak remek keveré-
két nyújtja.

*

Kezd sötétedni; hamar bevégzem a levelet. Ezzel a levéllel egyidejűleg küldöm Neked
egyik új könyvemem (A teljesség felé); kérlek, írd meg, hogy megkaptad-e. Sajnos, a
másik két új könyvemből most nincs példányom; de hát azok úgyszólván a régi verseimből
válogatódtak, melyeket ismersz. – Itt küldök két verskéziratot; írd meg, hogy mit szólsz
hozzájuk. A „Téli reggel”-t januárban csináltam igen lassu munkával, lehetetlen kör-
ülmények között. A másik éppen kétéves, csak most szedtem elő. – Ezt a két verset
még nem küldtem be sehová; esetleg add át a „Magyarok”-nak, vagy az „Irodalom –
Tudomány”-nak.

Küldjél verseidből, fordításaidból. Köszönet, jó egészség és ölel

Sanyi.

Csöngé, 1946. febr. 20.

Febr. 24. – Gyurkám, pár napig egy kis hülléssel beteg voltam és nem tudtam e levelet
föladni; most folytatom, mert közben felöltött bennem valami. Kéne összeállítanunk
egy „magyar verssor-anthológiát”. Egy olyan idézet-gyűjteményt, melyben minden
idézetnek tökéletesen szépnek kell lenni, tekintet nélkül arra, hogy jelentése micso-
da. – A legszebb magyar anthologia volna. A franciáknál láttam efféléit; azt hiszem, az
angoloknak, németeknek, stb.-nek is van, de nálunk még nincsen. Pedig nálunk kü-
lönösen indokolt volna, mert a magyar irodalomban igen sok oly eposz, versesdráma,
stb. van, mely egészségében fárasztó, viszont tele van részletszépséggel (Zrinyiász, Murá-

nyi Vénusz, Zalán futása, Czillei és a Hunyadiak, Toldi szerelme, stb.), ezekből ki kéne menteni a szép sorokat, remek strófákat. – Egy-egy idézet lehetne akár egyetlen verssor, vagy sorrész, akár több oldalnyi. – Munkánk legnehezebb és legszebb része volna: az elfelejtett magyar költők műveinek átnézése és belőlük a szép részek megmentése. Sok dohos régi kiadványt kéne végigporolni, s a Nemzeti Múzeum és Akadémia kéziratgyűjteményeit, viszont sok nem-sejtett csodás érték kerülne elő. A magyar mult tele van elfelejtett kitűnő költőkkel. Pl. Waldapfel Imre és én, kicsit beleturkáltunk a XVIII. századba, és egész sor elfelejtett remek költőre bukkantunk: Vályi Nagy Ferenc, Ungvárnémeti Tóth László, Betleni Hari Péter, a két Kováts József, Ujfalvi Krisztina. – Ugy gondolom, a „sor-anthológiának” egyelőre csak a XX. századig kéne terjedni, a „Nyugat” kezdetéig; ugyanis a nyugatos költészet még túl-közeli ahhoz, hogysem objektíven kiszedhetnénk belőle a legszembetűnőbbeket (gondold el, mennyire másféleképpen és más-mennyiségben válogatna bárki pl. Ady, Juhász, Füst verseiből, az utánuk-jövőkről nem is beszélve). – A sor-anthológiát, ha akarod, ketten csinálnánk; ha akarod, egy bizottság, kizárólag költőkből: Vas István, Bóka László, Képes Géza, Devecseri Gábor, Te és én. Azt hiszem, ez a hat a legalkalmasabb arra, hogy kizárólag szépség-szempontról válogasson. – Mit szólsz mindehhez, van-e kedved hozzá, mikor kezdjük bele? Ölel Sanyi.

7

Kedves Gyurkám,

Megbocsáss, hogy a fordításokat csak most küldhetem, jókora késéssel. A Jarry, Fargue és Romain vers fordítása már tíz napja kész, a Jarry prózaversek fordításával tegnap készültem el.

Sajnálom, hogy postán küldhetem csak, és nem személyesen hozom; egyelőre igen be vagyok fogva többféle húzós dologba.

Majd ha a Rimbaud fordításokkal is elkészülök (egy rövidet itt küldök belőle) Amyval együtt meglátogatnánk és kínai emléktárgyaidat is megnéznénk, meg a fordítások esetleges revideálására is sort kerítenénk.

A „Les déserts de l’amour” szövegét még mindig nem kaptam meg; ha másképp nem megy, majd Nálad lemásolnám.

N. R. F. antológiádat, ha megengeded, még 1-2 hétig itt tartanám, és a Rimbaud anyaggal együtt hozom. Két igen szép Fargue rapszódia, vagy himnusz van benne („Nuées” és „Gammes”) ami foglalkoztat, tán sikerül magyarul megoldani.

Ellinek kézcsók és jóegészség-kívánat. A viszontlátásig is minden jót, barátsággal ölel

Bp. 1957. III. 22.

Weöres Sanyi.

Mindkettőjüket szeretettel köszönti a viszontlátásig Károlyi Amy

8

Kedves Gyurkám,

köszönöm tanulmányod hozzámküldött részletét. Közlésébe örömmel és hálával beleegyezem. A régi levélrészleteket meglepődve olvastam – problematikájuk azóta aktuálisabb lett. Ma már talán azt se ártana néhány mondattal hangsúlyozni, hogy az

„univerzális” vagy „kozmosz” líra ugyanúgy nem tekinthető feltétlenül követendőnek, mint az „individuális” vagy „politikus”; bárki a hajlama, meggyőződése és vonzódása szerint írjon, így vagy amúgy – csak szuggesztíven, elevenen, jól.

Nagyon örülök, hogy Füst Milánt végre méltóképpen értékelő könyv készül, és hogy ezt éppen Te írtad, aki az ő műveit, életét, temperamentumát rég ismered, állandóságában és változásaiban egyaránt. Ha az egész könyved olyan jó, mint a küldött kis részlet, akkor: a lehető legjobb!

A két lapnyi részt itt küldöm vissza köszönettel. Gyurkám, mikor találkozunk? Mariann-nak kézcsók. Ölel régi híved, barátod

Bpest, 1968. szept. 20.

Sanyi.

Kovács András Ferenc

KAVAFISZ-ÁTIRATOK

A poszeidóniaiak

„Mert mi is úgy teszünk, mint a Türrén-tenger partján élő poszeidóniaiak, akik, habár görög eredetűek voltak, hagyták magukat asszimilálni, s lassanként barbárokká: türrénekké vagy rómaiakká váltak; eladdig, hogy lemondván a lényegükhöz tartozó szokásaikról és alapvetően ősi hagyományaikról, végleg elfeledték, elvesztették az anyanyelvüket. Válmikori gazdag és jellegzetesen hellén tradícióikból mára csak egyetlen maradt fenn: csupán egyetlen igazán görög ünnepet ismernek, csak egyet tartanak, ülnek meg napjainkban is, mely ünnepség alkalmával még néha összeszegyűlnek, hogy emlékezzenek, hogy ismét felidézzék hajdanvolt neveik s régi szokásaikat. Majd eltávoznak sorra, részvétellel telve, bánban, s könnypárásan, kisírtan szomorú fényű szemmel szélednek széjjel újra, szétszóródván honukban.”

(Athénaiosz)

Görög anyanyelvüket a poszeidóniaiak végül is teljesen elfelejtették a túl hosszú együttélésben, századokon keresztül elkeveredvén a türrénekkal és latinokkal és más idegenekkel. Az egyetlen dolog, amely elődeiktől rájuk szállt, s megmaradt még ősi örökségként, egy görög ünnepség volt: pompás ceremóniákkal, zengő lantokkal, fuvolákkal, díszmenetekkel zajló játékok, hagyományosan egykori módra – vérbeli, hellén versengés, koszorúzás, szónoki díjak. Szokás volt még e rendezvényeken, s illet, hogy a fényűző szertartások vége felé, a jó hellén multságok után, mintegy berekesztő mozzanatul, nyilvánosan, újra fölolvassák görögül valahány jogukat vén törvénykönyveikből, hogy minden egyes résztvevő emlékezzék az ősz szokásjogokra,